

од Турака или кога другог, ни то у научно-теоретском смислу не може да побуди питање о правоваљаности њеног поријекла.

Рибарство је приказано у својим практичним видовима и условима. Систематски и колико се могло у историјском развоју дат је преглед разних страна ове дјелатности, о ловиштима, врстама риба, миграцији риба, организацији риболова, методима лова уопште и на поједине врсте риба, рибљим производима и преради риба, риболовном законодавству итд. До тих података писац је дошао претежно стрпљивим испитивањем на терену, посматрањем и консултовањем вриједних практичних рибара. Разумије се, он на примјер није улазио у питања биологије риба, ни у друге природно-научне проблеме, пошто то није улазило у оквир његова истраживања.

Огроман труд морао је капетан Франетовић уложити у ово дјело од око 600 страна. Далеко највећи посао обављен је сакупљањем саме грађе, од личног посматрања и изучавања на терену и консултовања старих помораца и службених особа, преко изучавања све могуће до данас познате литературе и извора, до обраћања домаћим и страним научним установама, од којих је нарочито добре податке добио о бродовима од британског Регистра оф шипинг у Лондону. Књига је снабђевена неопходним прегледима статистикама о бродовима, промету, таксама, па општим индексом који обухвата лична имена, географске називе, историјске догађаје и документе и разне друге појмове, затим географским картама Скадарског језера, Приморја и Бојане, разним пописима итд.

Новак Ражнатовић

ПАВЛЕ МИЈОВИЋ, БОКОКОТОРСКА СЛИКАРСКА ШКОЛА XVII—XIX ВИЈЕКА И ЗОГРАФ ДАСКАЛ ДИМИТРИЈЕ

Титоград 1960.

У издању Историјског института НР Црне Горе објављена је књига под горњим насловом са сљедећим садржајем: 1. Предговор; 2. Глава прва, у којој је генеалогичка сликарске породице Димитријевића-Рафаиловића; 3. Глава друга, која је посвећена зографу даскалу Димитрију, гдје су наведени његови живописни радови у цркви св. Ђорђа у Шишићима у Грбљу, затим у цркви св. Петке у Мрковима у Луштици, те у цркви св. Николе на Пелинској Рудини у Грбљу; и на крају 4. Димитријеви иконописни радови у разним црквама. Иза овога налази се резиме на француском језику, а затим списак слика у табелама у свему (XXIV) и на крају индекс.

У предговору аутор истиче да је у посљедње вријеме оживјело интересовање за проучавање сликарске, иконописне и дубо-

резачке дјелатности рисанске породице даскала Димитрија и Димитројевића-Рафаиловића, а да је томе још више помогла прва изложба њихових радова, коју је приредио Народни музеј у Београду од 15. новембра до 10. децембра 1957. године. Ми ћемо овдје додати да је ову врло успјелу изложбу организовала Гордана Томић, кустос Народног музеја у Београду, која је саставила и каталог ове изложбе са 18 репродукција и написала уводну студију под насловом „Бококторска иконописна школа“, што је, како Мијовић згодно примјећује, истовремено и прва публикација коју је написао о радовима ове сликарске породице један компетентан стручњак. На изложби је било око 65 икона, власништво Народног музеја у Београду, Галерије умјетнина у Сплиту, Косте Страјнића у Дубровнику и једна Мише Вучковића у Београду. Све је то споменута Томићка марљиво прикупила и зналачки распоредила и обрадила.

Број радова сликара из ове породице, како наводи Мијовић, веома је велик, те се може претпоставити да је износио близу стотину иконостаса по разним црквама и више од хиљаду посебних икона. Велики број ових иконостаса био је уништен у прошлом вијеку, када су замијењени новима. Већи дио споменутих икона продат је између два рата разним колекционарима и трговцима старинским предметима, а доста их је доспјело и у иностранство.

Да би се дјело ових бококторских зографа и иконописаца могло у цјелини сагледати, аутор је уз помоћ неколико стручних лица приступио, како он каже, „најелементарнијем послу“, тј. рекогностирању у свим црквама и манастирима, музејима и приватним збиркама, за које је било познато да имају радова ове школе. Са икона је, каже, преписао све натписе и сигнатуре и узео податке о димензијама и фактурама, да би то послужило за стилску и иконографску анализу дјела.

Добро је и корисно што је у овај свој рад писац унио и дискусију о поријеклу и генеалогiji ових сликара, јер сваки нови податак доприноси рјешењу овог питања, које није ни до данас потпуно развијетљено. Пошто је набројао познате му писце који су третирали ово питање, прешао је на дискусију наводом да су сви стари родословни прегледи почињали од једне биљешке М. Црногорчевића из г. 1896, која је „неповјерен податак“. Међутим, не може се олако прећи преко те Црногорчевићеве биљешке иако јој није наведен извор. У оно доба — прије више од 65 година — многи су писци сматрали да је довољно да се цитира сам податак онако како гласи у односном документу, без цитирања самог документа. Црногорчевић је познат као врло савјестан писац и он се није како је то врло добро познато, у својим радовима служио никаквим измишљотинама, па се стога његов навод не може једноставно одбацити, као што то Мијовић ради, само зато што није успио да га усклади с резултатима својих истраживања.

Да би боље разјаснио родословље ових сликара Мијовић је калкирао и публикувао као докуменат, познати натпис из г. 1713. на икони Успења Богородичиног у Морачком манастиру. Из овог натписа проистиче да је икону приложио даскал Димитрије за душу својих родитеља и дједа и бабе и своје жене као „и пред својом душом“. Икону је израдио „Христу раб Гаврило“ с благословом митрополита херцеговачког Герасима и „с благословением отца мојега кир изографа Димитрија даскала“. Ако би се овдје дословце узело да је Гаврило рођени син Димитрија даскала, који је наведен у Рисанском катастику из г. 1704, под именом „Митар писац“, онда би овај податак био у очитој опреци са службеним млетачким податком у споменутом катастику, гдје је убиљежен „Митар писац“ само са три сина-дјечака (putti), а то су касније познати сликари: Рафаило, Ђорђе и Данило. Четврти син се уопште не спомиње. На овај врло важни архивски податак Мијовић се подробније не осврће, нити га коментарише, већ га једноставно игнорише. Пошто Мијовић није ни покушао да ова два важна податка, један из Рисанског катастика, а други са морачке иконе, усклади и разјасни, не може се узети ни да је његова родословна таблица сликарске породице Димитријевића-Рафаиловића дефинитивна, прије него успије да се разјасни протуславље у цитираним документима, односно прије него се тронађу нови подаци који би потпуно расвијетлили ово питање.

Када смо у „Прилозима“ писали о генеалогичији ове сликарске породице, нијесмо донијели дефинитиван суд о њеним члановима баш зато што смо знали за оба податка: са иконе у Морачи и из катастика у Рисну, па смо само казали да би, када се оба податка упоредила, изгледала генеалогичија онако како смо то написали. Мијовић се није подробније осврнуо на поријекло ове сликарске породице прије њеног досељења у Рисан, док је то учинила Гордана Томић у цитираном раду на стр. 3—5. Она каже да се под појмом Македоније и Старе Србије, одакле би, по традицији, били дошли у Рисан најстарији чланови ове породице, може се са доста сигурности узети област између Пећи и Колашина. Пошто је Рисан ослобођен од Турака г. 1684, може се, како она мисли, узети да су се Димитријевићи доселили у Рисан убрзо послѣ његовог ослобођења у току највеће миграције. Прилив новог становништва као и боље економске прилике условљене новом политичком ситуацијом — наставља она — створиће од Боке pogodно тло за развој, или, још боље, за одржање старе српске умјетности.

Да су се синови Димитрија „даскала“ називали „Даскаловићи“, а нарочито његов син Ђорђе, то је навео и Мијовић. Ђорђа

тако називају и у једном документу из првих година XIX вијека, који се данас налази у приватним рукама.¹

Примједба Мијовићева о Николи Рафаиловићу изгледа умјерна, те он неће бити сликар иконе Христове силаска у ад у сплитској Галерији слика, већ њезин донатор, који је „писао“, тј. завјештао икону г. 1760.

II

Глава друга Мијовићеве књиге, како смо то већ казали, посвећена је зографу даскалу Димитрију. Под 1 наведен је његов рад у црквици св. Ђорђа у Шишићима у Горњем Грбљу. За ову црквицу Мијовић каже да припада архаичном типу малих сакралних грађевина, које су типичне за XVII в. у нашим јужним крајевима. Пошто се у натпису спомиње цетињски владика Висарион и херцеговачки владика Герасим, највјероватније је, закључује аутор, да је ова црквица саграђена и живописана г. 1692. Ту се он слаже са „скупљачима натписа“ са сликарских радова Димитријевића-Рафаиловића, који су забиљежили да живопис у овој црквици потиче с краја XVII или почетком XVIII в. и да је ликове светаца радио Димитрије.

¹ Документ о којему је ријеч садржи тестамент Маре, кћери Ђорђа Даскаловића, али му је почетак оштећен, те му се не види датум. Приказан је суду у Херцег-Новом 1. маја 1804, по свој прилици мало дана по смрти споменуте Маре. Пошто је, како се види из његовог садржаја, тестамент сачињен у болести Мариној, то је вјероватно уследило у априлу 1804.

Тестамент је, осим неколико првих редака, потпуно очуван и гласи: „Нека се зна по овоме истинитоме писму али ти тестаменту како се наоди болесна у постели лежећи Маре, дшти Ђорђија Даскаловића која је била удата за Мата покојнога Шундечић из Рисна и тако како смо се били распустили и тако пођох моме ујаку Илији Желалићу и гола и боса и тако ме је приватио на своју душу и ранио и мантењао (од итал. *mantenere* — издржавати — П. Д. III.) како своје дијете, тако и његова дјеца, а ја сам њима обештала до моје смрти да ћу их слушати. Сада се наодим болесна и овога пута надам се умријети по закону ристјанскоме и моју душу препоручујем Г(оспо)ду В(о)гу и оста(в)љам да ми моје тијело погребу код цркве св. Петра апостола у Бијелу и оста(в)љам мојијем рођацима да ми моју душу намире како могу и да им је моја душа препоручена и питам у свакога проштење толико и ја свакоме праштам. И ако би ко што претендио (од итал. *pretendere* — захтијевати, потраживати — П. Д. III.) од мога рода да им није просто и благословно зашто нијесам донијела ништа до мога гола живота. И ово писмо биће подписано од два с(в)једока које буде молити иста Марија гореречена. И учиних ово писмо ја поп Симо Злоковић парох од Бијеле по ријечи исте Маре.

Поп Василије Злоковић подпишуем се како више.

Стефан Поповић подпишујем се како више.“

На омоту тестаментa пише: „Тестамент покојне Маре која је била удата за покојнога Мата Шундечића из Рисна како унутра. 1804. Парох поп Симо Злоковић.“

III

Као други Димитријев рад наводи Мијовић живопис у цркви св. Петке у Мрковима у Луштици. Цркву је, како каже Farlati (*Illyricum sacrum* VI, 500), походио которски римокатолички бискуп Анђело Бароније 16. новембра г. 1605, те се за исту тада рекло да је доста малена и по грчком обичају живописана (*more graecorum depicta*) и сва је ограђена од камена. Исту је цркву походио у пропагандне сврхе и которски бискуп Зборовације (*Sboravatus*) 25. новембра 1664, те је у актима овога бискупа у Бискупској курији у Котору убиљежено да је црква посвећена св. Петки, грчкога обреда, да је веома стара и да су у њој два олтара, један за службу по српском обреду, а други по латинском обреду (*sub invocatione sanctae Venerandae graeci ritus, quae est antiquissima in qua extant altaria duo, unum pro ritu Servianorum, alterum sima in Servianorum qua extant altaria duo, unum pro ritu Servianorum, alterum pro Latinis*).²

Живопис који се горе спомиње био је по свој прилици или од времена дотрајао или, што је вјероватније, усљед неког нама непознатог узрока покварен, тако да се указала потреба крајем XVII в. да се црква украси новим живописом, који је, како каже аутор, иако је мјестимично оштећен, у цјелини ипак прегледан и јасан. Овај живопис, како слиједи из натписа изнад врата на западном зиду храма, потиче из г. 1704. Писан је бијелом бојом на плавој позадини у 12 редака и аутор га је донио на стр. 6. своје књиге, али је, по нашем мишљењу, требало донијети и транскрипцију ради лакшег читања пошто би разријешо разне кратице и тако текст учинио прегледнијим, тим прије што га Црногорчевић у своје доба није објавио.

Живопис у цркви је распоређен у четири појаса на латералним зидовима и даље на своду.

У апсиди у првом појасу насликан је Агнец, а са страна су само 4 св. оца литургичара: св. Василије Велики, св. Григорије Богослов, те св. Кирил Јерусалимски и св. Јован Златоусти. Сав остали простор изнад Агнеца и наведених литургичара заузима допојасна слика Богородице Платигере с малим Христом. На тријумфалном луку приказане су Благовијести, а на горњем дијелу овог лука била је композиција Силаска св. Духа на апостоле, али је скоро сасвим пропала.

На сјеверној страни зида насликан је ђакон Прохор, а на супротној, јужној страни је приказана Визија св. Петра Александријскога.

У доњем реду на сјеверном зиду је стојећа фигура архиђакона св. Стефана, док се на јужном зиду према овој слици налази патронски лик св. Петке, којој је црква посвећена. Она је обучена у свечану хаљину украшену драгим камењем и црвеним

² *Schematismus dioecesis catharensis*, Котор, 1907, стр. 53.

огртачем и с круном на глави. На супротној страни виде се два мала светитељска лика, али су им сигнатуре отпале.

На јужном зиду је још приказан Тријумф св. Ђорђа, а као посљедња слика на сјеверном зиду је сцена како св. Димитрије пробада копљем бугарског цара Калојана.

Од стојећих светитељских ликова у доњој зони насликани су арханђели Гаврил и Михаил, а затим св. Симеон српски у одјећи великог схимника. На другом дијелу зида је св. Сава српски, обучен у архијерејску одежду, а до њега су насликани цар Константин и царица Јелена.

Повише наведених стојећих ликова у два појаса је илустровано Житије св. Петке у 17. сцена. Св. Петка је из свих многобројних мучења и страдања, како се чита у њезиним житијима, пошто би се помолила богу, излазила неповријеђена, што је сликар представио на својим композицијама као побједу идеје хришћанства, коју је она исповиједала. Изнад трећег појаса представљени су пророци у медаљонима. Аутор је недосљедан кад на једном мјесту (стр. 28) каже да су на тјемени благо преломљеног свода била три велика медаљона с попрелима Христа као Емануила, Пантократора и Старог Данима, а неколико редака ниже опет каже да су била четири медаљона и то три споменута и четврти медаљон са представом св. Тројице.

Односно Житија св. Петке познато је да се у православној цркви славе три светитељке под именом: св. Петка, или Параскева. Прва је св. преподобно мученица Параскева (Петка) Римљанка, која је мучена у доба цара Антонина у II вијеку, а слави се 26. јула по Јулијанском (старом) календару. Друга је св. преподобна мајка Параскева (Петка) Трновска, која је рођена у X или XI вијеку у Каликретији, чија се успомена слави 14. октобра по Јул. календару. Она није мученица. Трећа је св. Параскева (Петка) рођена у Иконији и мучена у IV вијеку за вријеме цара Диоклецијана. Слави се 28. октобра по Јул. календару. Аутор је, сравнивши житија све ове три светитељке истога имена, дошао до закључка да је зограф у живопису мрковске цркве комбиновао елементе из житија све ове три светитељке и тако починио велику збрку. Та би збрка, по његову мишљењу, била настала и због тога што се култ св. Петке био знатно проширио у доба под Турцима, пошто је турско освајање Цариграда било повод да се мошти св. Петке Трновске (што аутор није прецизирао) пренесе у разна мјеста на Балкану, па је стога њен култ на Балканском полуострву био раширен, а што се одржало и до данас.

„Јарку илустрацију о старањима цркве, бесумње и са очигледном политичком тенденцијом, да се њен (св. Петке — П. Д. Ш.) култ што више прошири“, доказује — како аутор дословце наводи — необично велики број цркава у Боки, које су њој посвећене: на територији бококторске и спичанске епархије било је крајем прошлог вијека 18 цркава, којима је она била патрон.“

У наставку овог свог разлагања Мијовић чини једну погрешку. Он истовјетује св. Варвару са св. Параскевом (Петком), наводећи (стр. 30) да „једно село у Грбљу — Сутвара — носи њено име (од св. Варвара), а цркву у кривошијским Леденицама зову Параскева Римљанка.“ Тачно је да је село Сутвара у Горњем Грбљу добило име Сутвара (Света Вара) по старој цркви св. Варваре (Варе), која је порушена у прошлом вијеку, да се огради данашња већа црква истога имена, али то нема никакве везе с називом цркве св. Параскеве (Петке) Римљанке у Леденицама, нити са иједном другом црквом, која је посвећена једној од три светитељке, које носе име Петка, или Параскева. Једно је мученица св. Варвара, која се слави 4. децембра по Јул. календару, којој је посвећена црква у Сутвари, а сасвим су друго светитељке с именом св. Петка, или Параскева, о којима смо већ говорили.

Није тачан навод ауторов да је у бившој епархији бококторској, дубровачкој и спичанској крајем прошлог вијека било 17 цркава посвећених св. Петки, него само 14 колико их има и данас, а 3 су посвећене св. Варвари, за коју Мијовић држи да је то иста светитељка што и св. Петка (Параскева). Да то не може бити случајна погрешка види се још и по томе што аутор на табли V своје књиге, гдје доноси слику св. Петке, њезино име преводи француски: *Sainte Barbe*, тј. св. Варвара, а тако исто и на стр. 85, те на тај начин погрешно замјењује имена ових двију различитих светитељки. Не изгледа нам нимало увјерљиво да је црква пропагирала култ св. Петке с неком нарочитом политичком тенденцијом, јер за то не видимо разлога поготово када знамо да то црква у нашим крајевима није у прошлости радила ни са култом других у хришћанству познатијих светитеља, па ни самих најпознатијих српских светитеља: св. Симеона, св. Саве и св. Арсенија. Биће тачно, како је то и сам аутор напоменуо, да је култ св. Петке био раширен на Балкану, па и у нашим крајевима, управо због честог премјештања њезиних мошти у разна мјеста, па је стога она била добро позната и код нашег народа, те су у њезину част биле саграђене многе цркве.

Популарност св. Петке (Римљанке) била је раније доста велика и код сљедбеника римокатоличке цркве у Боки. Данашња римокат. црква св. Ане у Котору из XII в. раније се називала: *sancta Veneranda* тј. св. Петка, а исто тако и старе римокат. црква св. Ане у Столиву, у Ђурићима и крај Херцег-Новог, које су раније биле посвећене св. Венеранди, тј. св. Петки. Исто тако црква св. Петке у Мрковима, како смо то горе видјели, у документима писаним латинским језиком називала се: *sancta Veneranda*.

При крају ћемо навести да Мијовић ово луштичко село, у којему је црква св. Петке, погрешно назива „Мркова“, а правилно је „Мркови“, како се називало од старине (*Farlati* га назива *Mar-covi*), а тако се и данас назива.

IV

Као трећи и, рекли бисмо, најглавнији Димитријев рад Мијовић наводи: Живопис у цркви св. Николе у Пелинову (Пелинској Рудини) у Горњем Грбљу.

У два велика натписа из г. 1717—18, која је зограф Димитрије оставио у овој цркви, каже Мијовић, постоје индичије да је ова црква постојала и прије него је живописана. У опширном натпису из г. 1717. наведено је да је храм обновила и саградила сва кнежина Тујковић о своме трошку и да су „пописане“ иконе, двери, ћемери и часни крст. Даље су наведена имена приложника из села Вишића, Пелинова, Тујковића, Титела (не Папела!), Сутваре и Дуба. На крају се помињу имена пећког патријарха Мојсија и црногорског митрополита Данила, а затим долази датум од створења свијета г. 7027, а од рођења Христова г. 1718. Натпис се завршава ријечима: „Рука Димитрија многогрешнога писара.“

На медаљону у тјемену свода, на којему је лик Пантократоров, наведена је година 1717. На спољашњем пак зидном натпису каже се да је рад око живописања трајао 800 дана, по чему Мијовић закључује да је почетак живописања уследио г. 1716. За овај свој рад Димитрије је добио 70 златних цекина, а владика Данило му је поклонио још и један дукат. При крају „мајстор писар“ препоручује гледаоцима да чувају живопис од влаге и увјерава их да им није у свом раду подвалио.³

Мијовић сматра да других помена о овој цркви нема. Међутим, у овој цркви постоји још један старији натпис. То је натпис из г. 7132. од стварања свијета или г. 1624. н. е. урезан око плоче св. трпезе, који је био премазан кречом и бојом, те се доста тешко чита иако су му слова велика. Натпис у транскрипцији гласи: „Ову трап(е)зу зу осв(јати) в л(е)то 7132 м(есе)ца м(а)ја 5 д(е)н Воин Лука Л. . .“ Натпис је и мањкав, јер му нијесу све ријечи потпуно исписане.⁴

У унутрашњости ове цркве у доњем појасу апсиде насликана је композиција Агнеца, којему приступају с обје стране по два литругичара и то с једне стране св. Василије Велики и св. Атанасије Велики, а с друге св. Григорије Богослов и св. Јован Златоуст. У конхи апсиде је Богородица Платитера са по једним анђелом са стране обученим у дуге хаљине.

На тријумфалном луку су Благовијести, а на равном простору источног зида са сјеверне стране се налази једна композиција која је оштећена, а испод ње је велики натпис — читуља као у Шишићима и Мрковина, у којему се понављају имена ктитора са главног натписа изнад врата.

³ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи II, Београд, 1903. стр. 47—49, бр. 2346, 2347, 2348.

⁴ П. Д. Шеровић, Стари записи и натписи, Гласник Народног универзитета Воје Которске, Котор, 1937, бр. 1—3, стр. 48.

На јужном зиду до тријумфалног лука представљен је св. Кирил Јерусалимски једнак као и у Мрковима, а до њега је Визија св. Петра Александријског.

Иза потпорног лука према западу насликана је велика стојећа фигура Христа — Пантократора са широким кошчатим јагодицама, повијеним носом, плавим зјеницама, набораним великим челом, спуштеним брцима и уском брадом. На глави му је тамна густа коса и кратка брада, што представља, како аутор каже, специфичан лик Христов, карактеристичан за Димитрија и његове ученике. О оваквом лику је Ђ. Мазалић писао као о новом типу Христову.⁵

До Христа је портрет св. Јована Претече у ставу молитве, а затим је репрезентативни портрет св. Николе кратке, густе и коврчаво сиједе косе, бркова и браде. Обучен је у архијерејске одежде с еванђељем у лијевој руци, док их десном благосиље. До њега је представљен св. Стефан Дечански у владарском костиму с круном на глави. Даље су представљени св. мученици Мина, Виктор и Викентије, те св. Симеон Столпник у одјећи великог схимника, гдје стоји у шупљем стубу. Стојећи ликови светитеља на сјеверном зиду настављају се портретима св. архиђакона Стефана, ђакона Прохора и св. Николе Столпника.

Наспрам Христа-Пантократора иза лука на јужном зиду је стојећа фигура Богородице у ставу молитве благо нагнута према Пантократору, те скупа са споменутом сликом Христовом и св. Јована Претече чини познату композицију Деизиса, која је једнака у свим Димитријевим радовима. Затим слиједе ликови св. Игњатија Богоносца, св. пророка Илије и св. Борђа, који је, како аутор каже, скоро једнако са св. Димитријем. Задње двије фигуре до западног зида су св. Антоније и св. Теодосије Општежитељ. На доњем појасу западног зида налази се лик св. Саве, једнак као у Шишићима и Мрковима, а до њега је св. Симеон као велики схимник. Са сјеверне стране су насликани св. цар Константин и царица Јелена, који држе између себе велики двокраки крст, те су у свему слични овом портрету у Мрковима, и Шишићима.

У другом појасу је насликан циклус чуда св. Николе. Прва композиција приказује рођење св. Николе (24. јула). Чудо друго садржи сцену како св. Николу воде у школу, гдје се види учитељ (монах с камилавком на глави) који пружа таблицу св. Николи. Отац Николин приноси учитељу дарове. Трећа сцена илуструје рукоположење св. Николе за ђакона, а четврта његово рукоположење за свештеника. Затим слиједи хиротонија св. Николе за архијереја. Као шесто чудо је композиција како св. Никола избавља три невина човјека из тамнице, а седмо је како светитељ опасава бродоломнике Димитрија и друштво на узбурканом мору. И нат-

⁵ Ђ. Мазалић, Један нов тип Исуса у српској иконографији, Хришћанско дело, св. 2, Скопље, 1939.

пис и слика су оштећени од влаге, а тако исто искварена је и сљедећа сцена, на којој се види само св. Никола и три војводе. Као девето насликано је чудо св. Николе са три иконе, и оно оштећено.

На сјеверном зиду прва сцена приказује како св. Никола разара Артемидин храм, а друга како светитељ избавља Христора и другове да не буду посјечени мачем. Даље слиједи сцена како св. Никола спасава манастир од пљачкања. Четрнаесто чудо је композиција како св. Никола „даје очи“ Стефану Дечанскоме, краљу српском. Краљ је приказан дуге, црне браде и косе која му пада преко рамена, с круном на глави, у краљевском одијелу, гдје сједи испред једне ротунде с куполом, а преко очију му је везана шарена марама. У лијевој руци држи дуги штап са двокраком дршком на врху. Св. Никола приступа му с лијеве стране и у десној руци међу три прста држи око и пружа слијепом краљу. Иза ове слиједи сцена „како св(ја)ти Николаје изведе Петра из тамнице страциске“. У центру композиције представљен је голглав човјек с нимбом, који не може бити апостол Петар, како то аутор каже у *Resumé*-у на француском језику. Св. Петар је, како је то опште познато, живио у I вијеку н. е., а св. Никола тек у IV в., па је сасвим разумљиво да он није могао ослободити из тамнице споменутог апостола, који је живио три вијека прије њега. За овом композицијом је, како аутор наводи, сцена на којој је приказан св. Никола како је замахнуо штапом на дрског витеза којег је оборио с коња. Седамнаеста сцена приказује чудо како је св. Никола спасао Симеона од буре на мору. Изузетном слободом у сликању узбурканог мора као и персонификацијом вјетра, ова сцена, како наглашава аутор, видно се истиче између осталих, како својом сликарском обрадом, тако и иконографијом. Иконографску паралелу, по наводу аутора, ова сцена има у сликарству Сучевице у Румунији из XVI в. такође у циклусу чуда св. Николе.

Осамнаеста и посљедња сцена овог циклуса приказује како св. Никола надзире васељену. Светитељ, окружен мандорлом од облака, приказан је гдје, као архијереј, објема рукама благосиља „именословно“ сву васељену, а није приказан у простом ставу оранс, како то Мијовић погрешно наводи. За ову сцену аутор каже да је иконографски необична и можда у цјелокупном нашем зидном живопису изузетна новост.

Мијовић је мишљења да је Димитрију за његова чуда св. Николе служио као узор циклус чуда приказаних у 15 сцена, у малој цркви св. Николе у Морачком манастиру из г. 1639, као и живопис из капеле св. Николе у Пећи из г. 1674, гдје су чуда св. Николе приказана у 24 сцене.

Заједнички елементи за сва три живописа, како тврди аутор, има у архитектури, орнаментима на зидовима бедема и грађевина, у унутрашњем намјештају, у ставовима и гестовима све-

титеља, а особито у карактеристичном окретању глава свих лица ка посматрачу.

На уској траци потрбушја потпорог лука Димитрије је насликао Богородичин циклус само са четири сцене. У вези с тим Мијовић каже да се зограф није угледао на опширни дечански Богородичин циклус, већ да се ослонио на рјешење које је његов син Гаврило дао г. 1713. на Богородичиној икони са житијем у Морачком манастиру. Према томе требало би, дакле, да се „отац“ угледао на „сина“!

Даље слиједи четири сцене из живота св. Јована Претече, затим је представљен Дан светих отаца (11. јул) и Васкрсење из ада.

Последњи циклус, који представља велике празнике и Христова страдања, илустрован је у петом појасу по цијелој ширини оба покрајна зида. Ту се ређају сцене: Рођење Христово, Крштење Христово, Сретење Господње, Васкрсење Лазарево, Цвјетосије (свечани Христов улазак у Јерусалим), па се наставља сценом Преображења Христова, на којој ћемо се ми овдје нарочито задржати. Мијовић описује ову сцену, чија је слика репродукована на XII табли, овако: „Христос је на округлој мандорли од неземаљске свјетлости изнад једног брда са закошеним врховима. Обучен је у бијелу свештеничку одјећу, десном руком благосиља, а у лијевој држи мали свитак. На својим брдима су пророци Мојсеј и Илија, у погнутом ставу. Иако схваћени да стоје изван неземаљске свјетлости, они ипак дијелом свога тијела упадају у њу. У подножју брда су у страху пали на земљу Петар, који се окреће Исусу, најмлађи апостол Јован, који од страха приноси руку лицу, и иза њега још један апостол. На овој сцени је, дакле, илустровано јављање васкрслог Христа апостолима на Галилејској гори и Мојсејево и Илијино пророчанство (Лука 24,44).“

Одмах да упозоримо да се на ову сцену не може примијенити 44. стих XXIV главе Лукина еванђеља, гдје се говори о Христову јављању ученицима послје васкрснућа, како то чини Мијовић, већ стихови 28—36. главе IX Лукина еванђеља, које се чита на јутрењи Преображења Христова (6. августа по Јул. календару), односно још боље стихови 1—9. главе XVII еванђеља по Матеју, које се чита на литургији споменутог празника.

По ријечима једног и другог еванђеља, Христос је, прије него се преобразио, говорио својим ученицима да треба да иде у Јерусалим, гдје ће много пострадади од старјешина и главара свештеничких и књижевника и да ће га убити, али да ће он трећи дан из гроба устати. А након неколико дана узео Исус собом Петра, Јакова (то је на слици „још један апостол“, којег спомиње Мијовић, али му не наводи име) и његова брата Јована и изведе их саме на високу гору (Гавор), да се помоли богу. И кад се мољаше, како каже еванђелист Лука, постаде лице његово друкчије

и одијело његово бијело и сјајно. А еванђелист Матеј то описује овако: „И преобрази се (тј. Исус) пред њима и засја се лице његово као сунце, а хаљине његове постадоше бијеле као снијег.“ На слици је, како смо то навели, представљен Христос у округлој, свијетлој мандорли, али се, према цитираним ријечима оба еванђелиста, не би могло казати да је био „обучен у бијелу свештеничку одјећу“, како то каже Мијовић, јер се из наведених ријечи оба еванђелиста јасно види да је при преображењу Исусово лице постало друкчије и засјало као сунце, и да је његово обично одијело постало „бијело и сјајно“, односно „бијело као снијег“, а до момента када се преобразио одијело му није било бијело, нити је више било бијело након његова преображења, када их је свијех, који су били на гори, заклонио сјајан облак.

Колико се види из репродукције ове сцене (Табела XIII) Мојсеј и Илија не упадају дијелом свога тијела у свјетлост која окружује Христа, како то мисли Мијовић, јер се јасно види да су они приказани на врхунцима брда, ближе гледаоцу, а иза њих је врх посебног брда, на којему се Христос преобразио и он сам био окружен свјетлошћу.

Да је Мијовић прочитао 9. стих цитираног еванђеља по Матеју, не би, сигурно, на стр. 44. своје књиге написао: „Но зашто је Преображење ставио (сликар — П. Д. Ш.) прије сцена мучења и смрти — тешко је објаснити“, јер би видио и разумио смисао Преображења.

Христос се, како стоји у преображенском „тропару“, преобразио пред својим ученицима прије свога страдања, да им покаже „своју славу“ на начин који они могу разумјети, а у „кондаку“ истог празника истиче се још јасније значење Преображења. Овдје се каже да се Христос преобразио да би ученици видјели његову славу и да би, када га виде распетога, разумјели његово добровољно страдање и да би свијету проповиједали да је он „заиста очева свјетлост“. Христос се преобразио само пред три своја одабрана ученика и силазећи с брда, на којему се преобразио, заповиједио им је, како каже еванђелист Матеј у 9. стиху XVII главе свог еванђеља, овако: „Никоме не казујте што сте видјели док син човјечји не устане из мртвих.“

Пошто се, дакле, преображење догодило прије мучења, смрти васкрснућа Христа, а не по васкрснућу, то га је, сасвим правилно, сликар и поставио прије ових догађаја.

Иза Преображења представљена је Тајна вечера, затим сцена гдје Христос умива ноге ученицима, а онда Издајство Јудино и још двије слике, које се налазе на западном зиду, а које су, како аутор каже, скоро сасвим уништене од влаге.

Циклус се даље наставља на сјеверном зиду, гдје је приказано Шibaње Христа, а затим Христос пред Пилатом који умива руке у знак да он није крив смрти Христовој, коју траже Ју-

деји. У сљедећој сцени је приказан Христов пут на Голготу, гдје се на челу велике поворке народа види Симон Киринаејац, који носи велики крст, на којему ће бити Христос распет. Даље је приказано на познати начин Распеће Христово, а затим скидање Христа с крста и коначно Полагање Христа у камени гроб, означено ријечима: „Гроб твој, Спасе, војни стрегушче и. . .“

Последња сцена до потпородног лука представља војнике, који чувају Христов гроб, да не би ученици, или други Христови сљедбеници, дошли, отворили гроб и потајно однијели мртво Христово тијело. Неки од тих војника су попадали на тле, а у отвореном гробу, на чијој одваљеној плочи сједијаху два анђела, види се покров којим је било обавијено мртво Христово тијело. Међутим, Христос је већ био васкрсао и анђели показују рукама празан гроб мирносицама, које су биле дошле рано у недјељу да миром помажу мртво Христово тијело. Ова сцена у ствари представља Васкрсење Христово (Матеј XXVIII, 1—2; Марко XVI, 1—2 и Лука XXIV 1—2), за које се у црквеним књигама каже да нико није видио онај час када је Христос жив из гроба изашао.

Иза лука је сцена у којој је приказан апостол Тома, који је на позив Христов једним прстом десне руке додирнуо Христову рану на ребрима и увјерио се да је то заиста распети Христос, који је на крсту умро и трећи дан васкрсао. Затим долази композиција Вазнесења Христовога, а онда последња сцена, која је сигнирана као Воскрсење Христово. Ова сцена у ствари представља Силазак Христов у ад, да би ослободио Адама и друге старозавјетне личности „од уза адових“. Христос у лијевој руци преко лијевог рамена носи бијелом бојом насликани крст, а десном руком подиже из каменог саркофага Адама, иза којег се виде још двије главе: Еве и Авела. Из саркофага на десној страни излази пророк Давид са развијеним исписаним свитком, а иза њега су пророк Соломон и Јован Претеча, који је десну руку подигао на благослов. Испод ногу Христових су разбијена „адова врата“ испод којих провирује алегоријска слика побијеђеног и ланцима свезаног Ада. Ова сцена би требало да заузима мјесто прије Невјеровања Томиног и строго узевши требало би да претходи и горе описаној сцени, у којој су приказани анђели, који сједе на одваљеној плочи Христовога гроба и јављају мирносицама да је Христос васкрсао, јер силазак Христов у ад претходи његову васкрсењу. Црква, наиме, на Велику суботу помиње пребивање И. Христа тијелом у гробу, силазак душом у Ад, увођење разбојника у рај, пребивање на пријестолу с Оцем и Духом и заједно с тиме предсказује наступање великог догађаја Васкрсења Христовога. Што сликар није расподијелио споменуте сцене хронолошким редом, Мијовић то тумачи више потребом попуњавања преосталог простора сликама него било каквим другим разлозима. У шестом појасу, на своду цркве, налазе се допојасне слике 24 старозавјетна пророка међу којима је Захарија, отац св. Јо-

вана Претече (5. септембра) и Захарија „Срповидац“, који је представљен са српом у руци.

На тјемењу свода ове цркве мајстор је насликао пет великих медаљона од којих први представља Богородицу с Христом на руци, на другом је приказан Христос као Емануил, а на трећем као Пантократор. На четвртном је пријесто, на којему је св. Дух у виду голуба, а на петом је представљен Стари Данима са нимбом од два укрштена квадрата у крстастом пољу. Такви су нимбови још око главе Богородице и Христа као Емануила.

Мијовић истиче да се Димитрије у својим радовима угледао на одговарајуће фреске у Црколезу, у Пећи и у Прасквици, које је живописао зограф Радул, којему је, по свему судећи, Димитрије био ученик.

V

Менолог (мјесецослов) запрема највећи дио сликарског простора цркве св. Николе, те му је аутор књиге посветио нарочиту пажњу и систематски приказао фреске календарским редом. Да би фреске појединих светитељских ликова као и цијелих композиција биле разумљивије, аутор им је додао назив и протумачио значење и на латинском језику. Нећемо овдје истраживати одакле је и из каквог латинског календара све то аутор преузео што је, по нашем мишљењу, био дужан да учини него ћемо одмах нагласити да ту има велик број погрешака и нетачности, те ћемо се у даљем нашем излагању на њих осврнути.

Прије свега ћемо напоменути да се мјесец септембар не преводи: *Septembrius*, већ се правилно латински каже: *September*, (сличне су грешке и за још неке мјесеце), а затим ћемо редом навести надолуне и исправке.

Светитељ који је представљен иза мученика Маманта на 2. септембра то је његов отац Теодор.

На дан 6. септембра приказано је чудо св. арханђела Михаила у Хоњима у Фригији близу града Јерапоља, када је св. арханђео на молитве св. Архипа спасао свој храм, да не буде потопљен од двије ријеке које су непријатељи навели на манастир.

На 9. септембра се славе Јоаким и Ана, не *perens*, већ *parentes Deiparac*.

На 13. септембра се слави Обновљење храма Васкрсења Христова у Јерусалиму г. 335, али се не каже на правилном латинском језику *Dedicazione*, већ *Dedicatio*, или овдје правилније: *Renovatio ecclesiae Resurrectionis*.

„Воздвиженије“ (тј. уздизање) часнога крста, које се празнује 14. септембра, аутор преводи латински: *Miracula cum cruce* (чудеса с крстом), мислећи на чудо које се збило при открићу три крста: Христова и двају разбојника, који су били с њиме распети. Тада се једним чудом показало који је од три крста онај на којему је био Христос распет. Исти дан се слави и повратак из Персије

крста Христова који је цар Хозроје био заплијенио г. 614. и његово уздизање на увид окупљеном народу.

Кћи мученице Софије (17. септембра) Љубав на латинском језику гласи: *Agarae*, а не *Agatae*, што ће, вјероватно, бити штампарска погрешка.

На 24. септембра је сигурно насликана св. првомученица и равноапостолка Текла у одјећи царице с круном на глави, како зограф редовито приказује мученице и великомученице.

Престављење св. Јована Богослова на 25. септембра требало би да на латинском језику гласи: *Johannes theologus; dormitio*.

Тачно је да се 6. октобра празнује „Покров пресв. Богородице“, а то на успомену догађаја који се збио средином X вијека, када су св. Андреј и Епифаније, један од његових слугу, пригодом „свеноћног бдијења“ у Влахернском храму, у Цариграду, видјели у ваздуху Мајку Божју, гдје је, подржавана св. Јованом Претечом и св. Јованом Еванђелистом и праћена мноштвом других светитеља, након молитве дигла свој покривач (покров) с главе и држећи га објема рукама раширила га над народом, који је био у цркви. Међутим Мијовић неправилно ово доноси на латинском језику ријечима: *Inventio et depositio vestis Deiparas in Blachernis*, што би у преводу било: Проналазак и полагање Богородичине хаљине у Влахернама. На 1. октобра, како смо видјели, нити се спомиње проналазак, нити полагање Богородичине хаљине, него појава Богородичина у влахернском храму, „како је видио блажени Андреј“. Полагање хаљине Богородичине слави се, како ћемо даље видјети, на дан 2. јула. — У нишама су представљени апостол Ананије и Роман Мелод (Слаткопјевац).

На дан 2. октобра приказан је свештеномученик Кипријан антиохијски, који је раније био идолопоклонички жрец (*magus*) па се обратио „к божанственом познању“. Нимб иза њега означава мученицу Јустину.

Св. Сергије и Вакх, који се славе 7. октобра, нијесу познати као „бесребреници“, него само као мученици. Били су дворјани цара Максимијана.

Нимб иза слике св. апостола Јакова Алфејева (9. октобра) вјероватно означава преподобнога Андроника из Антиохије (почетак V вијека).

На 14. октобра треба да је лик св. преподобне мајке Параскеве из X вијека која је насликана у цијелој фигури, а која није мученица. Ова је светитељка, како смо то раније истакли, нарочито популарна у православним крајевима Балкана, али се често замјењује са друге двије светитељке истога имена, које су мученице. Димитрије је њу насликао у првом плану, иако би требало да су на првом мјесту истакнути мученици Назарије, Гервасије, Прогасије и Келсије.

Нимб иза св. Јевтимија (15. октобра) означаје Лукијана, презвитера Велике Антиохије.

На 16. октобра представљен је мученик Лонгин сатник (centurio), а два нимба која су крај његова лика представљају два војника, који су били с њим код крста Христовог и пошто су повјеровали у Христа, били такође мученици.

Мученик који је илустрован на 21. октобра, гдје „вири у црвеној хламиди“ иза лика преподобнога Илариона Великога, могао би бити један од три мученика: Дасија, Гоја или Зотика, који су били службеници на Диоклецијанову двору у Никомедији и као хришћани утопљени у мору.

На 22. октобра иза св. Аверкија глава једног младог мученика и шест нимбова означају седам „отрока“ у Ефезу: Максимилијана, Дионисија, Амлика, Мартинијана, Антонина, Јована и Маркела. С мучеником Аретом, чија се успомена слави 24. октобра, пострадао је г. 533. у Арабији доста хришћана, а то је зограф приказао ликом једнога младога мученика и четири нимба.

На дан 25. октобра приказани су мученици Инотарије, Маркијан и Мартирије који су се борили против Аријеве јереси. Ово није било познато Мијовићу, па је стога написао: Enothareus-quis? тј. Инотарије — који?

На дан 28. октобра насликан је неки архијереј, чији је натпис јако оштећен. Аутор ту види св. Атанасија, патријарха цариградскога. Можда је то св. Арсеније, архиепископ српски, који се тај дан слави. Млада, једва видљива светитељка, која је иза њега, то је св. великомученица Параскева родом из Иконије, мучена у доба Диоклецијана, а два даља нимба представљају мученике Терентија и Неонилу.

На дан 31. октобра уз апостола Стахија славе се и његови другови: апостоли Амплије, Апелије, Урван, Аристовул и Наркис, и према томе два нимба која се виде на слици, треба да представљају два од наведених апостола.

Иза предњег долази мјесец новембар, који се на правилном латинском језику назива November.

Дана 5. новембра слави се успомена мученика Галактисна и супруге му Епистиме, те апостола Патрова, Јерма, Лина, Гаја и Филолога. Према томе она четири нимба која је мајстор насликао иза муч. Галактиона треба да представљају Галетионову супругу, Епистиму и неке од наведених апостола.

На 6. новембра насликан је св. Павле исповједник, архијепископ цариградски, а нимб, иза њега треба да претставља преподобнога Луку из Тауромона.

На 10. новембра славе се осим апостола Ераста, Кварта и Олимпа још и апостоли Родион, Сосипатер и Терције, те се не може тачно казати које од ових апостола представљају она два нимба која су насликана иза апостола Ераста.

На 12. новембра представљен је св. Јован Милостиви, патријарх цариградски, а светитељ који је илустрован на 15. новембра, свакако је мученик Јелпидије, чији је натпис погрешно

стављен под 16. новембар, гдје је насликан апостол и еванђелист Матеј.

На 18. новембра приказан је мученик Платон, који је пострадао у доба Диоклецијаново, а нимб иза њега представља мученика Романа, који је такође у оно доба био мучен.

На 19. новембра уз мученика Илиодора помињу се још мученици Варлам, Аза и поново Роман, које је зограф означио са три нимба. — Нимб иза лика Григорија Декаполита, који се слави 20. новембра, представља Прокла, архиепископа цариградскога.

Иза апостола Филимона, чији празник пада на 22. новембра, види се један нимб, који представља апостола Архипа.

Нимб иза епископа Глигорија Агригентског, који се слави на 23. новембра, представља преподобног Амфилохија, епископа иконискога. Лик иза мученице Екатерине, 24. новембра, представља мученика Меркурија, који је био мучен у доба римског цара Деција.

Мјесец децембар, који сада по реду долази, назива се латински December.

На 2. децембра представљен је пророк Авакум, за којег аутор каже да је насликан млад, без браде, али с дужом косом. Једном руком показује своје ухо, а у другој носи велики исписани свитак. Овдје је требало да аутор разјасни зашто пророк „једном руком показује своје ухо“, а то је врло лако када се прочита оно што пише на свитку. Пророк је на слици приказан гдје је кажипрстом десне руке отворио своје десно ухо, да би боље чуо глас божји, а кад га је чуо и разумио, ускликнуо је, како пише на свитку, овако: „Господи, услишах слух твој и убојих се. Господи, разумјех дјела твоја...“ Ове се ријечи, вјероватно, одnose на Авакумово пророчанство о ропству народа јудејскога и о разорењу Јерусалима од Халдејаца.

На дан 3. децембра покрај пророка Софонија и пустињака Јована „молчалника“ поменути су још свештенумченик Теодор, архиепископ александријски, и преподобни Теодол, епарх цариградски, или преподобни Сава звениградски, што очитују нимбови који су насликани десно од пророка Софонија. 5. децембра слави се св. Сава Освећени (s. Sabbas abbas), а 10. децембра мученици Мина, Јермоген и Еуграф (не Јермоген или Еуграф!), који су пострадали године 313. н. е.

На 14. децембра помињу се три мученика: Тирс, Леукије и Каленик, а два нимба иза њих означавају два од даља четири мученика: Филимона, Аполонија, Аријана и Теотина, који се славе истог дана.

На дан 24. децембра слави се успомена преподобномученице Евгеније дјевојке (а не удове, *vidua*) и мученика: Протасија и Јакинта, њезиних служитеља, те њезина оца Филипа, бившег александријског епарха, и мајке Клаудије, који су такође умрли

мученичком смрћу у III в. н. е. Три лика иза мученице Евгеније означавају тројицу од наведених мученика.

За Сабор Богородице (26. децембра), гдје је приказана Мајка Божја с малим Христом на грудима на челу једне групе својих поклоника, сасвим је недовољан латински превод: *Maia Deipara*, што значи: Марија, Мајка Божја, јер се из истог не види значење ове композиције. Нимб иза лика св. првомученика Стефана (27. децембра) приказује преподобномученика и исповједника Теодора, „начертаног“ (IX в.) или св. Теодора, архиепископа и патријарха цариградскога (VII в.).

Крштење Христово (6. јануара) на латинском језику се правилно каже: *Baptismus Domini*.

На 8. јануара је представљена преподобна мајка Домника, а иза ње мученик Јулијан и жена му Василиса. Од двије стојеће фигуре са свјетложутим епископским одеждама које су насликане на дан 10. јануара једна представља Григорија, епископа нискога, а друга Дометијана, епископа мелитинскога, а не Маркијана презвитера и економа Велике цркве, који није могао носити архијерејску одежду, јер није био епископ. Нимб који се налази иза њих означава преподобног Маркијана.

На 16. јануара помињу се „Вержице св. Петра“, којима је апостол био свезан у тамници. Требало би да латински натпис гласи: *Petrus ap. vincula ili cathenae*.

На 27. јануара врши се помен преноса мошти св. Јована Златоуста из Комана у Цариград. Њега је царица Евдокија била тамо послала у изгнанство из Цариграда, гдје је и умро. Њезин син, цар Теодосије, исправио је погрешку своје мајке и вратио, ако не жива Златоуста, а оно његове мошти у Цариград, гдје је он за живота био архиепископ. Зато је зограф ову сцену означио натписом: Враћање Златоуста, што означава пренос његових мошти, а што би латински требало превести: *S. Johannes Chrysostomus; translatio*.

Пророк Захарија „Срповидац“, који се слави 6. фебруара, није, како смо то видјели, исто лице са пророк Захаријом, оцем Јована Претече, који би, како се Мијовић погрешно изражава, поново био илустрован на јужној страни свода у фризу пророка, већ је то пророк Захарија, који потиче из кољена Левијева и био је једанаести из броја мањих пророка. Оставио је књигу својих пророчанстава у 14 глава. Назван је „Срповицем“ по једној својој визији, која је описана у V глави, стих 1—3. поменуте књиге.

Свештеномученик Харалампје, који је насликан на 10. фебруара, био је епископ града Магнезије у Тесалији и стога је требало да га је зограф приказао у епископској одежди.

На 21. фебруара насликан је св. Тимотеј с атрибутом „у Символима“ по истоименом граду у Малој Азији, а до њега је Евстатије, архиепископ антиохијски.

На 22. фебруара помиње се проналазак мошти многих хришћанских мученика у доба цара Аркадија и Хонорија пред цариградским вратима у Евгенији, стога би требало додати латинском натпису ријеч: *Inventio*.

На 12. марта представљен је Пренос (враћање) у Цариград мошти патријарха цариградскога Никифора, којег је цар Лав Јерменин, иконоборац, био послао у заточење на једно острво, гдје је и умро. Латинском натпису требало би додати ријеч: *Translatio*.

На 17. марта насликан је Алексије „човјек божји“, што на латинском језику треба да гласи: *Alexius, homo Dei*, а не: *seu homo Dei*.

На 18. марта представљен је Кирил, архиепископ јерусалимски (IV в.), те би требало да је насликан у епископској одежди, а не у свештеничкој (јерејској) и да у латинском натпису буде означен као *archiepiscopus*.

Свештеномученик Василије, презвитер (свештеник) анкирски, који је илустрован на дан 22. марта, не би требало да носи омофор, који је дио одежде архиепископа и епископа, а не никако свештеника (презвитера).

На 29. марта насликан је преподобни Марко Аретуски као презвитер и пустињак, па према томе латински натпис, на којему је означен као *ep (iscopus)*, не би био тачан.

Мјесец април на правилном латинском језику назива се *Aprilis*.

Иза преподобног Никите, који је насликан на 3. априла, женска фигура која се назире у мафориону јесте палестинска мученица Теодосија, дјевојка из почетка IV в. н. е., а нимб означава једног од мученика који се тога дана помињу.

Глава и три нимба иза апостола Иродиона, насликаног на 8. априла, представљају апостола Агава, Руфа, Асинкрита и Флегонта. На 18. априла насликан је преподобни Јован, ученик Григорија Декаполита, а слави се и 11. априла. Иза њега је представљен, ваљда, мученик Јован Нови из Епира, којему је глава посјечена г. 1526. За главу која је насликана на дан 18. априла без икаквог виднијег обиљежја и која се, како аутор каже, не може идентификовати, вјерујемо да представља преподбнога Јована „Ветхопештерника“ из VIII в., који се наведеног дана празнује. Са свештеномучеником Јануаријем, епископом, који се помиње на 21. априла, били су г. 305. под Диоклецијаном мучени Прокло, Сосије и Фауст, ђакони, и Дезидерије чтец, те фигура насликана покрај св. Јануарија представља једнога од њих.

Светитељ који је насликан на дан 24. априла неће бити мученик Еусевије, него Сава Стратилат (војвода, *dux*) који је био мучен за цара Аурелијана, а можда она фигура која се назире иза њега представља мученика Еусевија.

Три нимба иза апостола Јасона и Сосипатера који су представљени на 28. априла означавају мученике Саторнија, Максима и Фаустина, који су с још многим мученицима пострадали у I в. на Крфу, а који се тога дана помињу.

На 7. маја празнује се успомена Знамења часнога крста, које се збило г. 351, када се појавио на небу крст, који се простирао од Голготе до Јелеонске горе. Стога није тачна ознака овог догађаја на латинском језику »*Inventio crucis Christi*«, што значи: Проналазак крста Христовог, него би требало да гласи: *Apparitio crucis Christi in coelo*, тј. знамење, или појава крста Христовог на небу. Није тачно да слика на 8. маја представља „кенотаф еванђелиста Јована“, а што је на латинском језику означено ријечју »*Transitus*« (престављење, или смрт). Међутим, овај дан се празнује успомена на „цјелидбени“ прах, који је мало након смрти еванђелиста Јована Богослова излазио из његова проба.

На 28. маја насликан је св. Никита. Мијовић му је ставио натпис на латинском језику: *Nicetas-quis?*, тј. Никита — који? На ово питање ми ћемо одговорити да је то преподобни Никита исповједник (*Nicetas ep. conf.*), епископ халкидонски, који је живио у IX вијеку.

На 12. јуна уз св. Онуфрија види се, по свој прилици, лик преподобног Петра Атонскога, чија се успомена празнује истог дана. Св. врачеве Козма и Дамјан који се славе 1. јула били су Римљани, а истоимени светитељи, који се празнују 1. новембра, били су родом из Азије.

Фигура која се дјелимично види иза преподобног Атанасија Атонског, чија се успомена слави 5. јула, по свој прилици представља преп. Лампада, који је познат као подвижник.

Глава која се види дјелимично иза лика преп. Томе Малена, чија се успомена празнује 7. јула, представља преп. Акакија, а нимб једнога од већег броја мученика који се истог дана празнују. На 29. јула илустровао је зограф композицију Рођења св. Николе, што је латински требало да гласи: *Nicolaus Myrensis, nativitas*.

Празник изношења крста на дан 1. августа установљен је у Цариграду за вријеме неке болести у IX в. када се из царске палате у зајетној процесији носио један дио крста на којему је био Христос распет до цркве св. Софије, гдје се обављало водосвећење. Према томе латински натпис требало би да гласи: *Processio cum cruce domini*. Млади светитељи, који су на овај датум представљени, јесу седморо браће Макајевих која су била мучена скупа с њиховом мајком и учитељем у Антиохији у II в. н. е.

На дан 13. августа није представљен пренос мошти св. Иполита, јер је он био мучен у Риму, гдје му се мошти и данас налазе. Овог дана се помиње пренос мошти преподобног Максима исповједника из Кавказа, гдје је у заточеништву умро, у

Цариград. Према томе латински натпис треба да гласи: *Maximus confessor. Translatio.*

Глава иза апостола Тадеја, који је илустрован на 21. августа, приказује мученицу Васу, која је са својом дјецом пострадала под Максимијаном.

На 23. августа насликан је мученик Луп, који је био слуга св. Димитрија Солунског, те му сигнатура на латинском језику треба да гласи: *Lupus martyr*, а не као што у Мијовићевој књизи пише: *Lucius Syrenensis.*

На 31. августа слави се „Полагање појаса“, а не хаљине пресв. Богородице у Халкопратији, а не у Влахернама, те би латински натпис требало да гласи: *Maria Deipara. Depositio cinguli.*

Грчки се овај празник назива: *Panagia tis zonis.*

*

У индексу имена у Менологу, који је наведен при крају књиге, такође има погрешака. Тако се на правилном латинском језику не каже: *abatus*, него *abbas*. Не каже се: *anachoretus*, него *anachoreta*. Није *evangelistus*, него *evangelista*. Такође се не каже *presbyterus*, него *presbyter*, а пророк се латински каже правилно *propheta*, а не *prophetus*. Исповједник се пише: *confessor*. У индексу су поновљене многе погрешке из текста, на које смо се већ осврнули.

VI

Димитријеви иконописни радови.

Мијовић износи да је први Димитријев иконописни рад на иконостасу цркве св. Луке у Котору из г. 1698, и то иконе св. Тројице и Недремљиво око, а такође и икона на којој су представљени св. Лука, св. Георгије и св. Димитрије, коју је због њене лијепе израде проф. Светозар Радојчић приписао иконописцу Радулу.

Димитријево је дјело и иконостас св. Петке у Мрковима од којег су само сачуване царске двери, Деизис изнад њих и пријестона икона Богородице с Христом на руци на којој је запис с именом Димитријевим. У дуљем запису при дну ове иконе, гдје су наведена имена приложника, за цркву се каже „света Петка мученица“. Према овоме запису црква би била посвећена св. Петки Римљанки (26. јула).

Мијовић је успио да рашчисти питање постанка познатих царских двери мале цркве у манастиру Савини из г. 1703. Изгледа тачно његово мишљење формирано на основу иконографске и стилске анализе да су ове двери рад Димитријев, а ни натпис на њима не потврђује да су те двери донијете из манастира Тврдоша, како се до сада мислило, него су израђене на Савини и скоро су истовјетне, како Мијовић тврди, с дверима у цркви св. Петке у Мрковима, које је Димитрије насликао.

Мијовић даље говори о Димитријевом иконописном раду у манастиру Крки у сјеверној Далмацији, гдје је г. 1704. насликао двери и ставио натпис сличан ономе на дверима у Мрковима иако у њему није споменуо своје име.

По мишљењу Мијовићеву Димитрије је, по свој прилици, г. 1714. израдио цео иконостас за стару манастирску цркву св. Николе у Прасквици, коју је г. 1413. подигао Балша III, а коју су порушили француски војници г. 1812.⁶ Када је ова црква обновљена и проширена и добила, г. 1863, нов иконостас, главни дио старог Димитријева иконостаса пренијет је у другу манастирску цркву св. Тројице, гдје се и данас налази. На овом иконостасу исписан је датирани, али непотписани натпис у којему се спомиње ктитор Андрија Никца Петрова и г. 1714. Елиграфска анализа слова и стилоку манир сликања појединих ликова и композиција — закључује Мијовић — у цјелини потврђују да је то Димитријев рад.

Значај Димитријеве сликарске дјелатности Мијовић види у томе што су он, а након њега његови синови и унуци, успјешно сузбијали на нашем југу ширење тзв. италокритске иконописне школе која је погодала римској црквеној пропаганди и млетачкој и аустроугарској политици унијаћења. Држећи се старе ортодоксне традиције у сликарству која је била срасла с душом и осјећањима нашега народа, успио је он и његови наследици да својим сликарством стекну признање и уважање у Боки и у осталим крајевима гдје год су радили.

Гордана Томић (на стр. 13. цитиране студије) истиче такође чињеницу да Рафаиловићи, иако дјелују на подручју јужног

⁶ Мијовић је проучио просторију уз сјеверни зид данашње цркве св. Николе у Прасквици коју он држи за сјеверну пјевницу старе цркве св. Николе коју је саградио Балша II г. 1413/1414, а коју су г. 1812. срушили француски војници. У истој је пронашао и описао старе фреске за које се до сада у науци није знало, јер је просторија уска и тамна, а улаз у њу је био неприступачан и сакривен (Старинар, књ. IX и X, 1958, стр. 345—353). Мијовић, упркос досадашњем општем мишљењу, акт о оснивању манастира св. Николе од 24. фебруара 1414. не назива пољемом иако се у њему јасно каже да је Балша са својом властелом Паштровићима пронашао и даровао прикладно мјесто и створио цркву св. чудотворцу Николи, те иако односне ријечи из повеље исправно цитира, ипак држи да је то само скуп неколико даровница овом манастиру, а не пвеља.

Још има у Боки доста иконописних радова сликара Димитријевића—Рафаиловића, датираних и недатираних по црквама и приватним домовима, о којима стручњаци треба да даду мишљење. Тако се напр. у Бијелој у цркви св. Госпође по средини двери старог иконостаса на једној страни налази натпис бијелим, једва читким словима, који у транскрипцији гласи: Сие двери писа капетан Нико Злоков "... Дио натписа на другој страни двери не може се прочитати, јер је истрт. При дну двери пише: „В л(јет) је 7231“ (тј. 1723 н. е.) — Двери су рад једнога од ових сликара.

Нико Злоков или Злоковић био је три пута „капетан“ (предсједник) старе топаљске општине или „комунилади“ код Херцег-Новог.

Приморја, гдје се укрштају хетерогени стилови са Запада и са Истока, не примају ниједан од западних стилова, већ се у свом раду чврсто држе већ устаљеног старог третмана у иконографији и стилском рјешењу. А ако би се по који пут показао далеки утицај Запада, то је била само у детаљу и то не пренијет директним путем, већ угледањем на икону која је дошла или из Свете горе или из Русије.

Иако у овој Мијовићевој књизи има приличан број погрешака на које смо овдје указали, ипак је од важности за науку да је аутор посветио пажњу проучавању поријекла сликарске породице Димитријевића-Рафаиловића и дао приказ цјелокупног Димитријевог живописног и иконописног рада, те се са интересовањем очекују и даљи његови радови о осталим сликарима из ове породице.

Петар Д. Шеровић

ФРАЊО ТУЋМАН: СТВАРАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, „Напријед“, Загреб 1960.

Издавачко предузеће „Напријед“ објавило је 1960. године књигу Фрање Тућмана: *Стварање социјалистичке Југославије* — Историјска студија и преглед развоја социјалистичке револуције и ослободилачког рата југословенских народа, како је аутор у поднаслову назива. С обзиром да је ову књигу у Војно-историјском гласнику (бр. 1—2/1961) приказао Фабијан Трго, то у њему оцјену у цјелини нећемо улазити, већ ћемо се задржати на оним мјестима у књизи гдје писац обрађује народноослободилачки рат и социјалистичку револуцију у Црној Гори, уз напомену да су запажања дата на ову књигу у ВИГ-у посве исправна, да су добро уочене фактографске, методолошке и друге слабости које рад посједује у цјелини.

Да се уочити да је писац несразмјерно мало простора дао НОР-у и народној револуцији у Црној Гори. Од 196 страница текста Црној Гори је дато око пет страница, што би у процентима износило око 2,5%. Ако се томе дода да су НОР и социјалистичка револуција у Црној Гори приказани као комплекс грешака и слабости, онда је нужно осврнути се на ову књигу и указати на који се начин интерпретирају народноослободилачка борба и револуција у Црној Гори.

Наводећи успјехе првих оружаних борби, Тућман наводи на 54. страни да је ослобођена читава Црна Гора осим Никшића, Подгорице и Цетина, док на страни 56. додаје и Пљевља.